

ZRINYI ÉS MACHIAVELLI.

Első közlemény.

I.

Zrinyi és Machiavelli egybevetése.

Zrinyi mint államférfiú. — Machiavelli jövőmondó álma. — Zrinyi és Machiavelli egybevetésének irodalma. — Alapos és részletes egybevetésük szükségessége.

Állami életünk legválságosabb korszakában, midőn egyrésről a német hatalma, másrésről a török terjeszkedése, de még ezeknél is inkább a belső egyenetlenség végromlással fenyegették hazánkat, Zrinyi, a költő, államférfiú és hadvezér, tüneményszerű ihletéssel megismeri a veszedelmet, melyben nemzete forog. Borzalommal látja, mint rohan kelet és nyugat felől egy-egy rettenetes sárkány a magyar hazára; égő fájdalommal érzi, mint sorvasztja a közeledő fenevadak izzó lehelle a gyanutlanul alvó magyart. A veszedelem láttára érczes hangjának zord, fenséges erejével rákiált a mély álomban szendergőre: »Hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz!« De lángszava mintha pusztában kiáltó szóként veszne el; a három felség alatt három országban megoszlott nemzet hallja a szót, de tette még nem serken.

A törökverő hadvezér, a daliás főúr szabad hazáról, egységes, független, erős, hatalmas nemzeti államról szól a magyar néphez: Vallásos villongásunkat — úgymond — ellenségeink mesterségesen felhasználták, hogy egymás iránt való gyűlöletet szítsanak szívünkben; magyar a magyart, testvér a testvért megsarczolja. Javuljunk meg! Javítsuk meg az erkölcsseiben elzüllött köznemességet és jobbágyságot! Töltsük meg egymás iránt való szeretettel, keresztényi erkölcscesel szívüket! Szeressük a hazát jobban önmagunknál! Egyesüljünk hazánk védelmére! Teremtsünk nemzeti hadsereget! Akkor aztán majd elűzhetjük kenyértermő rónánkról a törököt; akkor majd megerősíthetjük legföltettebb jogunkat, szabadságunkat és nem kell örökös tartományként a német birodalomba olvadnunk.

S hogy profétai ihlettségű szavai ne csak az elmét és szívet, hanem a képzeletet is megragadják, kobza érczhúrjain megszólaltatva a magyar hazaszeretet és vitézség hősi énekét, a halhatatlan

szigeti vértanú példáján mutatja meg nemzetének, hogyan kell a hazát szeretnünk, hogy kell a hazának mindenünket, életünket is feláldozni.

Sokan elbűvölten hallgatták a lángszavú hős énekét, szózatát; mindenki csodálta fényes tehetségét, lelkességét; de senki sem tudta képzelete magas szárnyalását tekintetével követni, senki sem volt képes mélyreható államférfiúi belátástól sugalmazott eszméit felfogni. A nemzet és egyáltalában a kor még nem volt megérve eszméi befogadására.

Három-négy emberöltővel Zrinyink előtt ép ily hazafiúi aggodalommal, ép ily lángoló hazaszeretettel hirdette Olaszország classicus földjén a szabadságától megfosztott Firenze tanácsának számkivetett jegyzője, a modern történetírás és államtudomány atyja, Machiavelli, hogy Olaszország szolgátságának, darabokra szaggatott voltának, erkölcsi romlottságának az idegen uralom az oka. Ily romlott nép csak egységes, erős, független nemzetté válva lehet ismét jó erkölcsűvé. Ezt az erős, egységes nemzetet tehát minden úton-módon, még erőszakos eszközökkel is meg kell teremteni. A hazát lelki üdvösségünknel is jobban kell szeretnünk. Erős kezű férfit kell az ország élére állítani, a ki nem hitvány, erkölcsileg, testileg elzüllött zsoldosokra, hanem saját fegyvereire, az erős, egészséges népre, nemzeti hadseregre támaszkodva, megszabadíthatja majd az országot az idegen uralomtól, a francziáktól, spanyoloktól s különösen a német császártól és minduntalan fenyegető hadaitól. Az így visszahódított országot azután a népnek kell szabadsággal, nemzeti hadseregének erejével s a köz- és magán-erkölcs ápolásával ismét megszilárdítania és felvirágoztatnia.¹

1513-ban, san-casianoi magányában írta le ez eszméket a firenzei bölcs. Szép álmai megvalósulásáért azonban egész életében hiába küzdött, fáradozott. Álom volt az egész, legalább Machiavelli kora szempontjából; de jövendőmondó álom, melyet saját kora még nem tudott kihüvelyezni, melynek jóslatai azonban az idők folyamán, ép úgy mint a Zrinyié, következetesen beteljesednek.

Vajjon ismerte-e Zrinyi a Machiavelli műveit? Hatottak-e rá eszméi és mesteri előadása és mily mértékben?

Ezekre a kérdésekre részben megfeleltem már. — Nyolcz évvel ezelőtt, 1893-ban, egy tárczaczkik² szűk keretében rámutattam, hogy Zrinyit, prózai művei tárgyának megválasztásában, Machiavelli ihleti; hogy mesterével a nemzeti hadsereg eszméjére, a tisztí kellékek minőségére, a katonaság gyűjtésére és fegyelmzésére, a tüzérség nyílt csatákban való hasznának tagadására nézve teljesen megegyezik s hogy mindezek ellenére Zrinyi művei

¹ Pasquale Villari. *Niccolò Machiavelli e i suoi tempi, illustrati con nuovi documenti*. 3 köt. Firenze. Successori Le Monnier. 1877. III. 377—379. 1. (E művet, a Machiavelliről szóló monographiák legjelesebb termékét, fejtegetéseim további folyamán egyszerűen a *Villari* szóval idézem.)

² Magyar Tengerpart, Fiume, 1893. I. évf. 12. sz.

oly maradandó hatást gyakorolnak lelkünkre, minőt csak eredeti mű és határozott írói egyéniség szokott az olvasóra gyakorolni.

E rövidke cikk tartalma azóta behatolt irodalomtörténeteinkbe is.¹ De azért Zrinyi nagy alakja iránt, mint a hogy már első tanulmányomban is kifejtettem, mindaddig nem róttuk le tartozásunkat, míg a Machiavellivel való összehasonlítást rendszeresen és részletesen végre nem hajtuk.² Mert érezzük ugyan, hogy Zrinyi minden tekintetben tudatos, önálló, eredeti tehetség, de tüneményszerű alakja csak akkor bontakozik ki igazi nagyságában, tisztán, világosan szemünk előtt, ha tudjuk, mit vett át az emberség ezredéveken át gyűjtötte tapasztalatainak és ismereteinek tárházából, a költői vagy írói rend előző nagyságaitól és mennyiben gyarapította, fejlesztette ő maga az Aristotelestől és Vegetiustól kezdve a humanistákon és a rinascimento-korbeli olasz diplomáciai követek levelein át Machiavelliig természetes fejlődésükben észlelhető eszméket. Ki kell tehát mutatnunk, mily hatást gyakorolt Machiavelli Zrinyinkre tartalom és forma tekintetében, hogy azután meghatározhassuk, mily hely illeti meg írónkat az eszme- és forma-fejlesztés és termelés birodalmában.

E végből vizsgálat alá vesszük mind Machiavellinek, mind Zrinyinek a) politikára és haditudományra vonatkozó eszméit, b) műveiknek, különösen prózai munkáiknak tárgyát, tartalmát, c) előadásuk módszerét és formai sajátosságait. Minthogy pedig a fontosabb eszmék és gondolatok mindkét írónknál különböző munkáikban is megismétlődnek, és ezért műveik, mint a borostyán gyökerei és szárai, többszörösen egymásba is fonódnak: vizsgáldásunkban eleinte nem műveik rendjét, hanem eszméik logikai egymásutánját fogjuk követni.

II.

Machiavelli és Zrinyi kora.

A rinascimento felvilágosító és erkölcsbontó hatása. — A diplomáciai érzék fejlődése. — A szó és írás művészetének kifejlődése. — Machiavelli születése, férfikora. — A nemzeti hadsereg eszméje. — Machiavelli hivatalvesztése, száműzetése, főbb művei. — Zrinyi olasz műveltségének eredete. — Machiavelli hatása.

A rinascimento kiszabadította a keresztény kulturát a scholasticismus békóiból, megindította a tudomány, költészet, széppróza és művészet csodaszerű felvirágozását, de szülőföldjén, Olaszországban egyúttal megrendítette a művelt körök vallásos érzését és ezzel az olasz nép eddigi társadalmi és politikai alakulásának erkölcsi

¹ L. Beöthy Zsolt. *A magyar irodalom története*. Képes díszmunka. I. 376. l. *Zrinyi Miklós*, Széchy Károlytól.

² Radó Antal. *Az Olasz Irodalom Története*-ben (Bpest, Magyar. Tud. Akad. 1896.) Machiavelliről szóló részében (I. 385. l.) erről a kérdéstről így emlékezik meg: »A mi nagy Zrinyi Miklósunk, valamint Machiavelli egyéb műveit, úgy

alapját is. A humanisták ugyanis a régi latin és görög irodalom tanulmányozásával és bálványozásával kortársaik figyelmét a mesterkéletlen pogány kultúrára s az összehasonlítás önkénytelen ösztönénél fogva a korukbeli reális életre, az égről a földre terelték. Két különböző világnézet, a keresztény és pogány erkölcsi felfogás ellentéte ragadja tehát hatalmába a tudósokat s a velük érintkező előkelő köröket. A mysticismus fátyola, melyen keresztül a középkor az emberi életet szemlélte, széjjelfoszlott s a reális politikai és társadalmi élet visszataszító volta a régi rómaiak kevésbé mesterkéltségre törekvő kultúrája követésére, a classicusokból felénk tündöklő erények utánzására sarkalja a gondolkozó elméket. Így történik, hogy Olaszországban a XV. század mívelt köreit teljesen hatalmába ejti a pogány kultúra divatja. A középkor inkább az égnek, a túlvilági üdvösségnek élt s a földi létet a siralom völgyében való rövid zárandóklásnak tekintette: most meg, a közép- és újkor mesgyéjén azt tapasztaljuk, hogy a mívelt körök nem sokat törődnek túlvilági üdvösségükkel, inkább a földi, mulandó lét örömeit hajhászszaák. A vallástalanság, erkölcstelenség s az egyéni érdekek kíméletlen harcza ijesztő mértékben kezd el terjedni.

»A XV. századot — úgymond Villari — méltán nevezték el a kalandorok és bastardok századának: a ferrarai Borso d'Este, a riminii Sigismondo Malatesta, a milanói Francesco Sforza, a nápolyi Ferdinando d'Aragona és még sok, sok más e korbéli úr és fejedelem törvénytelen ágyból származott. Senki sem érezte már magára nézve kötelezőnek a társadalom felfogását vagy hagyományait; minden a szerencsevadászok személyes tulajdonaitól függött és attól, hogy ki-ki mily híveket és pártfogókat tudott ügyének megnyerni. Ezer veszély és ezer versenytárs közt lévén kénytelenek a hatalmat megragadni, folytonos háború állapotában éltek; minden meg volt engedve: holmi lelkiismereti furdalás egyáltalában nem állt útjában az erőszakosságnak, az árulásnak s a vérontásnak.«¹

»Olaszországban mindenféle zsarnokok ragadták magukhoz a hatalmat, kik egymás iránt való féltékenykedésből folyton szomszédaiknak vagy az idegeneknek barátságát keresték, csak azért, hogy ellenségük erejét megoszlatassák és gyengíthessék. Így a cselszövény és fondorkodás végtelen erőre kapott, egyúttal pedig a politikai érdekek különös szövevénye jött létre, mely az államok nemzetközi viszonyait megsokszorozta, és Olaszországban a politikai egyensúly eszméjét megteremtve, az olasz diplomáciában

legelső sorban ezt (az *Arte della Guerrá*) is buzgón tanulmányozhatta. Áfionjának és Tábori Kis Traktájának nem egy helyén akadunk oly passzusokra, melyek ezt bizonyítják. Körösi Sándor, ki e rokonságra legelőször utalt rá, idézi is a két író egynemely találkozását, noha az olasztól a magyarra gyakorolt hatást kissé túlozza. « A részletes egybevetésből ki fog tűnni, helyes-e Radó ítélete vagy sem?

¹ Villari I. 12. 1.

csodálatos tevékenységet, értelmességet és eszességet keltett. Oly kor volt ez, a melyben született diplomatának tetszett minden olasz; a kereskedő, a tudós, a szabad csapatok kapitánya a conventionális formák tökéletes ismeretével tudott a királyok és császárok előtt megjelenni és oly éles észszel és alaposan beszélni, hogy minden külföldit csodálkozásba ejtettek. Az olasz követek jelentései azon kor történelmének és irodalmának legkiválóbb emlékei . . . A beszéd és írás művészete ilyenformán óriási hatalommá lőn és ezzel az olaszok között is új jelentőségre tett szert.«¹

»Nem csodálható tehát, hogy maguk a zsarnokok is hő pártfogói, sőt művelői lettek a művészet, irodalom és műveltség minden ágának. . . Egy-egy ügyesen megírt diplomáciai jegyzék, egy-egy eszesen megfogalmazott beszéd gyakran a legsúlyosabb politikai kérdéseket is megoldotta. Az olasz zsarnok jól tudta, hogy országát csak eszének köszönheti . . . Ezért az állami teendőktől elvonható pihenő órákat a kényúr is legszívesebben könyvei, tudósai és művészei közt töltötte. A múzeum és könyvtár reá nézve az volt, a mi az észak hűbérurára nézve az istálló vagy a boros pincze; mert mindaz, a mi szellemét művelhette, finomíthatta, létezésének, hatalmának szükséges eleme volt.«²

Ily körülmények között dús pompában, csillogva tűnik fel a XVI. században az olasz irodalom »classical kora«: nagy írók és művészek fényes sora, köztük Ariosto, Machiavelli, Tasso, Raffael, Michelangelo kutatják és megteremtik az összes irodalmi és művészeti formákat; prózában, költészetben, képírásban és szobrászatban nagy könnyűségre és igazságra tesznek szert; megteremtik a szónoki s a diplomáciai nyelvet és stílust; de a megrendült erkölcsi érzék folytán a nép és ország mind fenyegetőbb romlásba sülyed, Olaszország mesterévé lett egész Európának a szó és írás művészetében és egyáltalában a művészetek minden ágában, de megízelt erkölcsénél fogva azon ponton áll, hogy kiejtse kezéből a saját sorsa felől való intézkedés hatalmát.

Ily irodalmi és politikai viszonyok közt találkozunk először 1493-ban *Niccolo Machiavelli*-nek, a firenzei köztársaság »tizek tanácsa« huszonnégy éves jegyzőjének nevével. Ifjúságáról, tanulmányairól semmit sem tudunk. Annyi azonban bizonyos, hogy 1469 május 3-án, jómódú firenzei családból született és hogy latinul jól megtanult, de szerencsére nem részesült tudós, humanista nevelésben. Szerencse volt ez az irodalomra nézve, mert így jellemének önzetlensége és őszintesége, nemkülönben stílusának és szellemének eredetisége érintetlen maradt a humanisták stílusbeli czikornyáitól és rút hízeltő modorától. Iskolai műveltségének fogyatékoságát azonban élte fogytáig szorgalmas olvasgatással igyekezett pótolni; még a görög nyelvvel is megpróbálkozott meglelt

¹ Villari I. 14. 1.

² Villari I. 15. 1.

férfikorában, de autodidaktikus úton nem sokra vihette és így a hellen kultúra művésziességeig el nem jutva, a régi Róma nagyságának csodálatába merült. Hivatalos működése és buzgósága folytán nemcsak szülővárosa s a firenzei köztársaság viszonyai, hanem, mivel később a szomszédos olasz államokba, majd II. Gyula pápához, azután pedig ismételtén Német- és Franciaországba is követségbe küldték s a természet élénk képzelő erőn kívül rendkívüli megfigyelő tehetséggel és éles elmével áldotta meg, a korabeli politikai élet alakulásai és ezek történelmi és társadalmi alapokai is nemsokára nyitott könyvként álltak előtte. Ezekre menő magán- és hivatalos leveleiből és részletes követi jelentéseiből kitűnik, mily biztos pillantással látja meg mindenfelé, bármerre jár, a politikai élet izületének egész rendszerét, de egyúttal az alkotmány mélyen rejlő alapköveit is, hogy aztán szintoly biztos kézzel papírra vesse megbízói vagy barátai számára a látottak tiszta, világos képét. Kiválóképen azonban Romagnába való küldetése, Borgia Caesárnak erőszakos, vérengző, de a kornak megfelelő, öntudatos politikája volt reá nagy befolyással. Németországba Svájczon keresztül utazva, a németek és svájcziai polgári erényei rendkívül megragadják lelkét, de ezenkívül a svájcziai politikai életének és nemzeti honvédelmének megismerése arra bírják, hogy saját harcztéri tapasztalataiból, a pisai kudarczból és görög-római történelmi olvasmányjaiból a következtetést levonva, pálczáat törjön a zsoldos és szabad csapatok felett. Ekkor támad lelkében a nemzeti hadseregre támaszkodó, független, szabad nép ideálja s ezentúl évek hosszú során át ez eszme megvalósításának szenteli minden erejét.

Mindenekelőtt a köztársaság élén álló Soderinit, majd a tanácsot is megnyeri az ügynek, a kik is Machiavellit bízzák meg a nemzeti hadsereg szervezésével. Az ékestollú *segretario* lázas buzgalommal fog hozzá eszméje megvalósításához. Ezernyi levelet és rendeletet ír, e mellett ló-t fut, folyton utazik a köztársaság területén, hogy idejében megtörténjék a sorozás, gondoskodik pénzről, élelmezésről és mindezt tiszta hazaszeretetből, a legteljesebb önmegtagadással, önérdek nélkül cselekszi, mert hisz ő, a városi tanács jegyzője, ki soha a fegyverforgatók közé nem tartozott és hivatalbeli rangjában sem emelkedhetett eszméje megvalósítása útján csak egy fokkal sem, buzgólkodásából semmiféle hasznot nem remélhetett. Végre sikerül nagynehezen előbb 400, majd később 5000 embert csatasorba állítania, a mely sereg az első alkalommal, midőn 1512-ben Pratónál tűzbe kerül, gyáván megfutamodik és teljesen feloszlik ugyan, de azért Machiavelli később is, egész életén át rendíthetetlen apostola marad a nemzeti hadsereg eszméjének. Fáradhatatlanul buzgólkodik eszméje kivitelének érdekében és megvan győződve, hogy nemcsak Firenzére, hanem egész Itáliára felvirradt a régi vitézség és dicsőség ideje. Később, 1527-ben csakugyan a nemzetőrség veri vissza Firenze falai alól a túlnyomó számú ostromló sereget.

Mielőtt azonban ez megtörtént volna, még a prátói kudarc évében, 1512-ben, a szent szövetség bevonul Firenzébe s magával hozva a tizenhét évig számkivetésben élt Medicieket, Firenze ismét egyeduralkodó alá kerül. A köztársaság főbb tisztviselői menekülnek, Machiavellit a Medici-pártiakból alakult új *Signoria* megfosztja hivatalától és a városból is kitiltja. Firenzétől nem messze, San-Casciano-ban, volt Machiavellinek egy kis, szegényes családi birtoka; ott vonta meg magát nejével és négy gyermekével. 1513-ban a Mediciek ellen való összeesküvés részességével gyanúsítván, börtönbe vetik, a honnan azonban csakhamar kiszabadul és ismét visszatér övéihez san-casciano-i magányába.

Machiavelli a közélet teréről leszorítva, hivatal, foglalkozás nélkül vesztegelve, nélkülözéssel küzdve, örökbecsű munkáinak megírásában lel vigaszt és enyhülést. Így születnek meg a »*Discorsi sopra la prima Deca di T. Livio*« (Discursusok Titus Livius első Dekája fölött), mely az állam felszabadításának útját-módját kutatja, magyarázza, az »*Il Principe*« (A fejedelem), mely az új, abszolút monarchiák alkotásának módját fejtegeti a végből, hogy segítségével egységessé, függetlenné tehessék a hazát és az »*Arte della Guerra*« (a háború művészete), mely a nemzetegység, szabadság és függetlenség érdekében felfegyverzi, szervezi és csatarendbe állítja a népet. Itt írja meg ékesszóló, élénk előadással »*Istorie*« czímen Firenze történetét (közönségesen *Istorie Fiorentine*: Firenzei történetek) és gondosan kidomborítja mindazon eseményeket, még ha mellékesek is, melyek saját politikai és hadtudományi eszméinek helyességét bizonyíthatják, és itt tör ki belőle az olasz vígjáték-irodalom legremekőbb alkotásában, a molierei tehetséggel írt »*Mandragolá*«-ban (»Nadragulyá«-ban) kora feslettsége, romlottsága felett a tétlenségre kárhooztatott politikai író keserű gúnykacajja.

*

Zrinyi gyermekkorától kezdve tudott olaszul. A magyar és horvát tengerpart olaszajkú nép lakta vidékeinek kimagasló bércein mai napig láthatók a Zrinyi-féle várak erős bástyái és falai, hol Miklós, a költő, már gyermekkorában gyakorta időzhetett s a nép ajkáról könnyen elsajátíthatta a zengzetes olasz nyelvet. Gréczben, hol a grammatikát és syntaxist végezte, olasz jezsuiták tanítottak. Az intézet igazgatója *Pellizerolli* Vitalis atya volt. Itt nagy gondot fordítottak a latinon kívül a német és olasz nyelvre. Széchy szerint¹ itt tanult meg Zrinyi olaszul. Az irodalmi olasz nyelvvel az ifju Zrinyi csakugyan itt foglalkozhatott először behatóan és rendszeresen, de a műveiben elszórt olasz közmondásszerű idézetek egynémelyike, az Adria melléki velenczés olasz nyelvjárás

¹ Széchy Károly, *Gróf Zrinyi Miklós, a költő* I. 57—60. l. (Magy. Tört. Életrajzok 1896.)

bélyegét hordva magán, arra vall, hogy Zrinyi nemcsak az irodalmi olaszsgot, hanem a magyar-horvát tengerparti olasz népnélvet is alaposan ismerte.

A grécki olasz jezsuita atyák Zrinyi egész életére és irodalmi munkásságára nagy hatással voltak. Bizonyára az ő ajkukról hallotta Zrinyi Tassonak s a Gerusalemme Liberatá-nak, a pogányok ellen vívott keresztyén háborúnak dicsőítését; az ő ajkukról hallotta »az ördög ujjával író« pogány Machiavellinek, az egyház halálos ellenségének, a mérget lövellő hydrának gyalázását. A jezsuiták ugyanis akkoriban az egyház világi hatalma feltámasztásának érdekében — mint alább látni fogjuk — minduntalan újabb művekkel ostromolták Machiavelli tanításait. Egyik-másik tanár vallásos buzgóságából eredő Machiavelli-ellenes kifakadásának szertelensége mély nyomot hagyhatott a gyermekifjú lelkében, bevészte emlékezetébe a Machiavelli nevét és felköltötte reá figyelmét, hogy adandó alkalommal a saját szemével győződjék meg a mű borzalmassága felől.

1636-ban a tizenhatéves ifjú fogékony lelkével zarándokútra indul, hogy Olaszországban, a modern európai kultúra bölcsőjének classikus földjén látóköreit szélesbbitse, egyetemessé tegye. Egy évig időzött a hanyatló olasz nép káprázatos irodalmi és művészeti kincsei között; látta az epigonok körében is pezsgő, forrongó irodalmi életet, lelki gyönyörűséggel olvasta a letűnt »classicus kor« irodalmi remekeit és új eszméktől, új érzéstől áthatva tért vissza a hazába. Magával hozta az olasz irodalom termékeiből mindazt, a mihez hozzájuthatott s az olasz nép és kultúra iránt holtig megőrzött rokonérzését. A *Bibliotheca Zrinyiana* című bibliographiai mű tanúsága szerint költőnk európai hírű fényes könyvtárának háromnegyed része olasz művekből állott, a melyek között Machiavelli teljes kiadása¹ is megvolt és *Gentillet J.* francia protestáns írónak Machiavelli-ellenes műve,² továbbá *Boccalini*,

¹ *Tutte le opere di Nicolò Machiavelli cittadino e segretario Fiorentino divise in V parti.* Liber sat crassus, in membrana alba, fol. 4 mediocris. *Bibliotheca Zrinyiana.* Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi. Ein Beitrag zur Zrinyi-Literatur. Mit literar-historischer Einleitung. Wien, 1893. Verlag von S. Kende. 65. l. 7. sz. (Alább látni fogjuk, hogy Zrinyi Machiavellinek kisebb, akkoriban még kiadatlan munkáit is ismerte, még pedig kézirati másolatban.)

² Radó Antal *Olasz Irodalom Történetének* I. 385. lapján ezt a művet, mely a »*Bibliotheca Zrinyiana*« 65. lapján Zrinyi sajátkezűleg írt katalógusában »*Commentariorum de Regno aut quovis Principatu recte et tranquille administrando, Libri tres adversus Nicol. Machiavellum Florentinum*« s a Zrinyi könyvtár jelenlegi állományát mutató nyomtatványok 18. lapján »*Machiavel N. Commentariorum de regno aut quovis principatu recte et tranquille administrando L. tres*« cím alatt szerepel, Machiavelli »*Discorsi*«-ja latin fordításának mondja, pedig voltaképen az első protestáns Machiavelli-ellenes mű, mely 1576-ban *Gentillet J., Discours, sur les moyens de bien gouverner et maintenir en bonne paix un royaume . . . contre N. Machiavel le Florentin, Lausanne*« cím alatt francziául, a fentebbi cím alatt ugyanazon évben latinul és 1583-ban »*Anti-Machiavellus*« cím alatt német fordításban is megjelent.

De Ragguagli di Parnasso és *Justus Lipsius Politicorum* című, Machiavellire vonatkozással bíró művei mai napig is megvannak.¹

Mily kijelentésszerű, megrázó hatással lehetett később, olaszországi utja után a Pázmány udvarában nevelkedett s az ország zászlós urai és főpapjai vitái közepett politikailag korán érett ifjú Zrinyire Machiavelli pápai és zsinati tilalommal sújtott könyveinek olvasása! Ugy érezte, mintha saját ujjával illetné az elalélt magyar haza száz sebből vérző, fájó tetemeit; úgy tetszett neki, mintha világtalanból egyszerre látóvá vált volna: Machiavelli panaszából a romlás szélére jutott magyar haza jajszavát hallotta ki, Machiavelli leírásából az idegen járom alatt nyögő, darabokra tépett magyar haza siralmas viszonyaira ismert; Machiavelli fejtegetéseiből a saját romlásunk politikai és társadalmi okait adatott látnia tisztán, világosan, rettentő valóságban. De ugyancsak Machiavelli műveiből reményt, bizalmat merít a jövőre nézve, mert látja, hogy az államtudomány atyjának a baj orvoslására adott tanácsai ránk is alkalmazhatók; még megmenthetjük a halálos bajban sorvadó hazát, ha »körmösen«
nyúlva a dologhoz, szilárd elhatározással ragadjuk meg az utolsó, egyetlen gyógyító eszközt; az éles, metsző vasat, a fegyvert.

És midőn Zrinyit, a mély elméjű államférfiút, a győzelmes hadvezért tehetsége, jelleme kiválósága miatt ellenfelei ép úgy leszorítják a tevékenység teréről, mint a hogy százötvenkét évvel azelőtt a Medici-párti olaszok Machiavellit is san-casciano-i magányába üzték: hazafias gyötrődésében ő is tollat ragad, hogy a lelkében forrongó eszmék közlésével a hazafiak szunnyadó lelkét lángra lobbantsa, rámutasson a haza és nemzet romlására, a baj okaira és orvoslásuk módjára.

III.

Az idegen uralom ellen.

A haza és nemzet romlása. — Az erkölcs romlottsága. — Az idegen uralom. — Az államalapító elvekhez való visszatérés. — Szabad királyválasztás. — Machiavelli republikánus, Zrinyi monarchikus. — A nemzet egyesítése.

Magyarország a XVII. században, Zrinyi korában ép oly szomorú viszonyok közt van, mint Olaszország a XVI. század elején.

¹ A Magy. Tudományos Akadémia főttkári hivatalának megkeresése folytán a zágrábi egyetem készséggel megküldte Zrinyink könyvtárának e példányát s így módomban volt e becses ereklyéket saját szememmel is megtekintennem. A Boccacini műve, Zrinyink Wiedemannál készült arczképével és a *Sors Bona Nihil Aliud* jelszóval, mint aláírással ellátva, az I. Centuria 151. lapján alúl be van hajtva, éppen ott, hol a Machiavellire vonatkozó példázat van. *Justus Lipsius* pedig telve van megjegyzett helyekkel, a melyeket Zrinyi, különösen a Machiavelli elveivel egyezőket, a könyv táblájának belső lapjára s a fedő lapokra sajátkezűleg gondosan ki is írt.

»Valyon ki nem látja, hogy mint kelepczében és lépes vesszőn a madár, mint a vad a törben és hálóban, már is függünk és veszverődünk, *sanyargattatunk*, embertelesenül nyomorgattatunk; ha igazságunkban, tulajdon birodalmunkban *szabadak nem vagyunk*; . . . ha mint a *fejetlen lábok és tagok*, mint a *fő nélkül* való sereg, mint az esze vesztett, egymást rontó ház népe a gondolatlan gazda alatt, olyanok vagyunk. *Fejünk nagyon, nem egy penig, de mégis fejetlen lábak vagyunk.*» Zr. Sir. Pan.¹ 10. l.

»Olaszország . . . *kegyellenebb rabságban* mint a zsidók Egyiptomban, *lealázóbb szolgaságban* mint a perzsák Cyrus idejében, jobban szétszórva mint az athaenebeliek Theseus korában, *fej nélkül*, rend nélkül, leverve, kifosztva, megtépve, idegen hadakkal ellepve, . . . a romlás mindenféle faját végigszenvedi. (*Italia . . . più schiava che gli Ebrei, più serva che i Persi, più dispersa che gli Ateniesi, senza capo, senz'ordine, battuta, spogliata, lacera, corsa, . . . [ha] sopportato d'ogni sorte rovine.*» Mach. Pr.² XXVI. fej. 344. l.

Ehhez hasonló, a haza romlására vonatkozó nyilatkozatok százával idézhetők akár Zrinyiből, akár Machiavelliből. Jellemző, hogy mit Machiavelli az uralkodó pápa családjához, a Mediciekhez intézett hazafias könyörgésében természetszerűleg magyarázat nélkül hagy, vagyis Olaszország fej nélkül valóságát, hogy ugyanis sem a pápa, sem a többi Mediciek, sem a császár, sem az apró zsarnokok nem tekinthetők Olaszország fejének, Zrinyi, a mi hasonló viszonyainkra alkalmazva, szép paradoxonnal, világosan és találóan így fejezi ki: »Fejünk nagyon, nem egy penig, de mégis fejetlen lábak vagyunk.«

*

¹ A *Siralmas Panaszt* a *Történelmi Tár* 1890-iki évfolyamából, Zrinyi egyéb prózai munkáit Rónai Horváth Jenő »Gróf Zrinyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái, Magy. Tud. Akad., Bpest 1891« című műből idézem. A lapszámok az illető kiadványok lapjára vonatkoznak. — Rövidítések: Zr. = Zrinyi. — Sir. Pan. = Siralmas Panaszt. — Tör. íf. = A török áfium ellen való orvosság. — Mity. kir. = Mátyás király életéről való elmélkedések. — Discurs. = Discursusok. — Aphor. = Aphorismák. — Centur. = Centuriák. — Táb. k. Tr. = Tábori kis Tracta.

² A Machiavelliből vett idézetek, ha a kiadást külön meg nem jelölöm, a Magy. Tud. Akad. könyvtárában is meglévő nyolcz kötetes 1769. évi kiadásra vonatkoznak, melynek első kötete a következő címet viseli: »*Il Principe di Niccolò Machiavelli segretario della rep. Fiorentina giusta il suo originale con la prefazione e le note storiche e politiche di Mur Amelot de La Houssaye e l'esame e confutazione dell'opera scritto in idioma francese ed ora tradotto in toscano. Cosmopoli, 1769.*« — Rövidítések: Mach. = Machiavelli. — Pr. = Il Principe (A kiadás I. kötete). — Isl. Fior. = Istorie Fiorentine (A kiadásban: *Delle Istorie di Nicolo Machiavelli . . .*; a kiadás II—III. köt.-e). — Ad G. = I sette libri dell' *Arte della Guerra* (A kiadás IV. köt.-e). — Disc. = Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio I—III. könyv (A kiadás V—VI. köt.-ében). — *Castr.* = La vita di Castruccio Gastracani da Lucca (A kiadás VI. köt.-e 626—670. l.) — A sorok elején megisméltendő idéző jelek szöszerint való idézetet vagy hű fordítást jelentenek. A tartalomhoz, de a szóhoz nem ragaszkodó idézetet és fordítást az idézet elejére és végére helyezett idézőjellel jelölöm.

»[Látá.] hogy ű szent nevének nincsen tiszteleti,
Ártatlan fia vérinek becsületi,
Jószágos cselekedetnek nincs keleti,
Sem öreg embernek nincsen tiszteleti.
De sok feslett erkölcs, és nehéz
káromlás,

Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanlás és rágalmazás,
Lopás, emberölés, és örök tobzódás.«

Zr. Szig. Vesz. I. én.

»Farsangolás, bordély, erőszakoskodás és impunitás a közvitéznek célja.« *Zr. Tör. áf. 94. l.*

»A fejeink... dőzsölésekkel eltemetik az Istentől adatott szép ajándékokat, elméjüket.« *Zr. Sir. Pan. 11. l.*

»Tegyük csak félre a rút, rézegekedő, megrögzött szokásinkat.« *Zr. Sir. Pan. 277—8. l.*

»Egy nemzet sem kevélykedik úgy nemessége titulásával, mint a magyar, mégis annak conservatiójára semmit sem cselekszik. Az ifjak egy magyar úr udvarában beállanak...: ott mit tanulnak? innya; mit többet? pompáskodni, egy mentét arannyal megprémezni... egy forgóval... pipeskedni, egy paripát futtatni, egy szóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni.« *Zr. Tör. áf. 94—95. l.*

»Csúfsága lettünk a nemzeteknek és magunknak, ellenségünknek pedig... prédájává. Miért? a vitéségnek disciplinája meg nem tartásáért, a részegségért, a tunyaságért, az egymásgyűlölésért és ezer ilyen vétkünkért.« *Zr. Tör. áf. 92. l.*

Machiavelli legkiválóbb költői alkotása, a *Mandragola* című vígjáték, Villari szerint (III. 161. l.) szintén nem egyéb mint az akkori olasz társadalom erkölcsstelenségeinek vérgis sértő, kiméletlen

»A római udvar bünös példái folytán Itáliából kivessz az újatosság és vallás;... vallástalanok és rosszak lettünk.« *Mach. Disc. I. k. XII. fej. 68. l.*

»Olaszország városaiban, a mi corruptio a világon létezik s a mi másokat corumpálhat, mind felhalmozódott. Az ifjak henye, az öregek kicsapongó életet élnek; bármely nemen levők, minden életkor telve van rút erkölcsstelenséggel.« *Mach. Ist. Fior. III. könyv, 196. l.*

»A mi olasz fejedelmek azt hitték, hogy elég a fejedelmeknek, ha jártas az írásban, óvatos feleletet tud kigondolni, leveleit szépen meg tudja fogalmazni, talpraesett szavai-
val, nyilatkozataival bizonyítja be élelméjűségét, cselet tud szőni, drágakövekkel, arannyal tudja magát ékesíteni, nagyobb, pompával tud aludni, enni mint mások, a fajtalanlát környezetében szépen ápolja, tud gögösen és kapzsian uralkodni, tunyálkodni.« *Mach. AdG. 301. l.*

»Az olaszok nem szoktak fegyelemhez, ... úgy hogy csúfsága lettünk az egész világnak (*il vituperio del mondo*). — *Mach. AdG. 300. l.*

satirája, mely azonban Machiavelli korában csak finom komikai erejével hatott, úgy hogy még a pápai udvarban is jóízűen mosolyogva nézték végig előadását. Annyira el volt terjedve akkoriban Olaszországban az erkölcstelenség, hogy feslettségük hű rajza egyáltalában nem hatott sértően: nagyon természetesnek találták. Nálunk ellenben a romlottság inkább csak részegeskedés-, dőzsölés-, tunyaság-, durvaság- és erőszakoskodásból állott. Különösen a részegeskedést veti Zrinyi sürűn a nemzetnek szemére, a mi azonban még csak meg sem közelíti a fajtalanságnak és erkölcsi romlottságnak azt a posványát, melyben a művelt Olaszország a Borgiák korában fetrengett s melyet Machiavelli Mandragolája oly mesterien pellengérré állított.

*

A haza és nemzet romlásának s az általános erkölcstelenségnek, feslettségnek mind Zrinyi, mind Machiavelli szerint az idegen uralom az oka.

»Mert forgassuk fel a históriát — úgymond Zrinyi — és megtaláljuk, hogy jóllehet magyar is sok helyen botlott a vitézségben és sokszor rosszul cselekedett, mindazonáltal a derekas veszedelmek az idegenektől estek.«¹ Mert »mioltátúl fogvást [német] a királyunk és oltalmazónk, nem szám nélkül való falukat, városokat és véghelyeket, kastélyokat foglalt el tőlünk az ellenség.«²

»Ez [a német] hozta nemzetünk nyakára a török elhatalmasodását, merészségét, minden kegyetlenségét; a honnan az lött, hogy mind Mohács mezején s mind másutt nagy veszedelme származott a szegény magyar nemzetnek.« *Zr., Sir. Pan.* 13. l.

»... ő miattok vesztünk mi el ennyire, mert mi magyarok reájok támaszkodván és magunk között meghasonolván ő miattok, a tulajdonokkal nem sokat gondolánk.« *Zr., Sir. Pan.* 268. l.

»... a sok aprólékos gratia, gróff és bárónátusságnak üres titulusi, a temérdek vak barátság elfogta, foglalta, ragadta, holdította, fordította szíveket [egyres magyar urak szívét] a saját vérektől, nemzetektől és a kiknek pártját kellene

»A pápák világi hatalomra való törekvése hozta nyakunkra az idegen [császári] hatalmat s a többi idegen hadak invasióját. Tehát a pápai politika az oka romlásunknak; ez tette lehetetlenné, hogy Olaszország egységes, erős köztársasággá, vagy monarchiává fejlődjék, úgy mint Svájc vagy Franciaország. Mert a mi országunkban székelvén a pápák, itt akarták világi hatalmukat megalapítani, de nem lévén elég erősek arra, hogy egész Olaszországot elfoglalják, sem elég gyengék ahhoz, hogy el ne foglalják, a világi hatalom elvesztésén való félelmükben idegen hatalmat hívtak be Olaszországba, mely megvédelmezze a foglalni szándékozók ellen. Így tehát ők az okai, hogy az ország több fejedelemnek és uraságnak van

¹ *Zr., Tör. af.* 87. l.

² *Zr., Sir. Pan.* 8. l.

fogniok, azt úgy gyűlölik, hogy jobban sem kell.« *Zr., Sir. Pan.* 7. l.

alávetve, miből oly egyenetlenség és gyengeség keletkezett, hogy az ország most már nemcsak a hatalmas barbároknek, hanem bármely támadó idegennek kész zsákmánya.« *Mach. Disc.* I. k. XII. fej. 68—69. l. (V. ö. még *Ist. Fior.* I. könyv 57—58. l.)

Ennélfogva valamint Machiavelli, úgy Zrinyi is arra a meggyőződésre jut, hogy véget kell vetni az idegen uralomnak. Machiavelli a pápákat okolja, hogy világi hatalmuk érdekében nyakára hozták Olaszországnak a német császárt, Zrinyi meg a német uralomnak veti szemére, hogy nyakunkra hozta »a török elhatalmazását.

Az idegen uralom megtörését, kiűzését és ezzel együtt nagy, erős, nemzeti állam alapítását valamint Machiavelli, úgy Zrinyi is élete főcéljául tűzi ki.

Nálunk kétfelé kell az ellenállást szervezni: kelet és nyugat felé. A *Török Áfium* a kelet felől, a *Siralmas Panasz* a nyugat felől fenyegető veszedelmet tárja föl a hazafias aggodalom ékes-szóló, meggyőző hangján a nemzet szemei előtt.

Mindenekelőtt az örökös királyság behozatalát kell megakadályoznunk. A szabad királyválasztás jogáról nem lehet a magyaroknak lemondania. »Mi módon engedhetnénk . . . ezen eleinknek véres veritékivel szerzett országunkat idegen nemzetnek? Miképen haeredítálatnánk szabados és nemes országunkat a német nem jóakaró és mindenképpen veszedelmünket szomjuhozó szomszédoknak?«¹ Az országgyűlés az első kíséret alkalmával megtagadta ugyan az örökös királyság kimondását, »kit bizonynyal igen okosan és dicséretesen cselekedett; de azonban ki tudja, ha alattomban azt akarattunk ellen is meg nem nyerik.«²

Machiavelli is élesen kikel a hatalomnak egyes családokban való öröklése ellen. III. Miklós pápa nepotismusáról szólva, így fakad ki: »Most már nem hiányzik egyéb, csak hogy a pápák, valamint hogy eddigelé arra törekedtek, hogy fiaikat fejedelmekké tegyék meg, ezentúl azon legyenek, hogy az örökös pápaságot hagyják reájuk.«³ Zrinyi abbéli határozott véleménye azonban, hogy az örökös királyság nagy veszedelem volna hazánkra nézve, nemcsak ezen az analógián alapszik.

Machiavelli a *Discorsi* III. könyvének I. fejezetében kimondja, hogy *ha azt akarjuk, hogy valamely kormányforma vagy intézmény hosszú életet éljen, úgy kell megalkotni, hogy gyakran visszatéríthető legyen a kezdetéhez.* Vagyis az államalapítónak,

¹ *Zr. Sir. Pan.* 303—4. l.

² *Zr. Sir. Pan.* 284. l.

³ *Mach. Ist. Fior.* I. könyv 59. l.

a törvényhozónak alapeszméjéhez való szilárd ragaszkodás és az ehhez való visszatérés, valahányszor letértek róla, egyedüli eszköze az intézmények ébrentartásának és természetes fejlődésük biztosításának.¹

Machiavelli, ki tizenöt éven át odaadó buzgalommal szolgálta a firenzei köztársaságot, érzelmeiben teljes életében republikánus marad. Rómát a köztársaság tette nagygyá, hatalmassá: Firenzét is. Ezért, ha az általános romlottság folytán egy ideig szilárd, erős monarchára kellene is bízni Olaszország egyesítését s az idegen uralom megszüntetését, mindazonáltal az intézményeket úgy kell szervezni, hogy az ország a köztársasági formához visszatérhessen. Ha a monarcha elvégezte feladatát, engedje át az uralmat a megerősödött népnek, hogy ez erényei segítségével maga fejleszthesse tovább a szabad államot.

Zrinyi őseitől öröklött, őszinte magyar hűségel ragaszkodik a koronázott királyhoz. De a magyar nép maga tette meg Árpádot fejedelemévé és az Árpádház kihaltának esetére fentartotta magának a szabad királyválasztás jogát. »Minden dolog ez világon valami módon instituáltatik, avval tartatik is és conserváltatik.² A szabad királyválasztás jogáról tehát nem szabad lemondanunk, ha azt akarjuk, hogy hazánk hosszú életű legyen. Mert szükséges, hogy az országot az államalapító elvekhez visszatérthessük, valahányszor a nemzet letéved a törvényhozók alapeszméje kijelölte útról.

Igy történik, hogy a monarchikus érzelmű Zrinyi a republikánus Machiavelliből a saját monarchikus elveinek helyességét olvassa ki, de egyúttal az államalapító elvekhez való visszatérés

*

Az országot csak az esetben lehet az idegen uralom súlyos igája alól felszabadítani, ha a darabokra szaggatott hazát s a mesterségesen megosztott nemzetet hatalmas erejének kifejtésére egyesíthetjük.

»A jó Istenért mi hasznunk benne, hogy mi magyarok úgy gyűlöljük egymást, és üldözzük, az egy németre való nézve?... Mért nem egyezünk meg inkább? Miért	»És valóban sohasem volt egy-séges vagy boldog az oly ország, mely nem kerül teljesen egy köz-társaság vagy egy fejedelem alá, mint a hogy Francia- és Spanyol-
--	---

¹ Machiavelli annyira át van hatva az eszmétől, hogy a nyelvről szóló értekezésében a nyelvre is vonatkoztatta és így az orthologiai mozgalmat századokkal megelőzve, pontosan meghatározza, mikor és mennyiben van szükség a helyesen alkalmazott orthológiára: »Az új szók gazdagítják a nyelvet, de nagy számban elhatalmasodván, megrontják. Ekkor a jelesebb régi írókhoz kell visszaterni és ezekből kell a helyes nyelvhasználatot megtanulni.« Mach. *Dialogo sulla Lingua* (a következő kiadásból: »*Opere complete di Niccolò Machiavelli, con molte correzioni e giunte rinvenute sui manoscritti originali. Volume unico, Palermo, Fratelli Pedone Lauriel, 1868*), 538. l.

² Zr. Tör. Áf. 117. l.

lehetőségének, a szabad királyválasztás joga megőrzésének szükségességét is feltétlenül bebizonyítva látja.

nem szeretjük inkább egymást...? országgal történt.« *Mach. Disc. I. Könyv XII. fejj. 68. l.*
 Honnét az következnek, hogy mind erősebbek volnánk magunk megtartásában...« *Zr. Sir. Pan. 23. l.*

»Bezzeg ha együtt tartanánk régi jó eleink szokása szerint, és egymásnak segítésére, előmentire sietnénk, más állapotban volna országunk!« *Zr. Sir. Pan. 24. l.*

»Bezzeg az egyesség, az olyan egymásunk szereteti kívántatnék most is leginkább köztünk...« *Zr. Sir. Pan. 288. l.*

»... a köztünk való ellenkezéseket, idegenségeket hamarsággal eltávoztatván túlünk, az igaz atyafiúi egymás szeretetünkre, segítségünkre, és tökéletes egyességre, békességre lépünk.« *Zr. Sir. Pan. 304. l.*

»Mai napig is ezt a módszert követik (a pápák), a mi Itáliát megoszolva és romlásban tartotta és tartja mindez ideig.« *Mach. Ist. Fior. I. könyv. 33. l.* (Ugyanitt, az *Istorieben*, nagy lelkesedéssel emeli ki Machiavelli Teodoricot, a kinek sikerült volt Itáliát egyesítenie.)

A darabokra szaggatott Olaszország egyesítésének eszméje Ranke szerint már a *rinascimento* idejében megvolt és egyes írókból kimutatható.¹

Machiavelli tehát a kor méhében rejlő eszmének ad kifejezést, midőn az ország politikai egységét hangoztatja, Zrinyi sokkal helyesebben, mindenek előtt a nemzetnek érzelemben, szeretetben való egyesülését kívánja.

Machiavelli a nemzet romlásának megszüntetését az ország politikai egységétől, az egység megteremtését pedig, ép úgy mint a többi olasz írók, valamely hatalmas, erős kezű fejedelemtől várja. Zrinyi is a politikai egységre törekszik s ennek megteremtését, mint a következő fejezetben látni fogjuk, ő is a fejedelemtől várja; midőn azonban az egység első feltétele gyanánt Zrinyink a nemzet egyetértésének, érzelmi egységének szükségességét hirdeti, oly politikai elvet vall, melyet Machiavelli még nem ismert, mai napság azonban már a történet lapjaival bizonyítható politikai igazságként mindnyájan elismerünk.

KÖRÖSI SÁNDOR.

¹ Villari II, 445—446. l.

